

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-55>

УДК 94:271.2-535.35(477.41)"18/19"

Перепелюк О.М.

Уманський державний педагогічний університет імені П.Г. Тичини

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ЦЕРКОВНОМУ СПІВУ У КИЇВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті проаналізовано публікації журналу «Церковно-приходская школа», де міститься інформація про методику навчання церковному співу. Показано, що це був важливий предмет навчальної програми для учнів найпоширенішого типу шкіл – церковнопарафіяльних. Зазначено, що у церковних періодичних виданнях Київської єпархії міститься низка публікацій про важливість навчання церковному співові, про програму церковного співу для церковнопарафіяльних шкіл, про проблеми підготовки учителів співу, про посібники з навчання співу у початкових школах. Більш детально проаналізовані журнальні публікації про методику навчання церковному співові учнів народних шкіл. Особливо багато заміток з цією темою розміщено у журналі «Церковно-приходская школа». Висвітлено особливості методики навчання співу дітей у церковнопарафіяльних школах: описано яким чином викладач проводив урок та які техніки та прийоми застосовував, якими компетенціями повинен володіти.

Ключові слова: Київська єпархія, методика навчання співові, церковнопарафіяльні школи, церковна періодика, шкільництво XIX століття.

Perepeliuk Olha

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

FEATURES OF THE TEACHING METHODOLOGY OF CHURCH SINGING IN KYIV EPARCHY (XIX – EARLY XX CENTURY)

Summary. The article analyzes the church press publications of the XIX – early XX century, which contains information about the methods of teaching church singing. It is shown, that church singing was an important subject of the students' curriculum of the parochial schools, the most common type of schools. It is noted, that Kyiv eparchy periodicals contain a number of publications on the importance of teaching church singing, on the church singing program for parochial schools, on the problems of training singing teachers, on manuals on singing lessons in primary schools. The magazine's publications about the methods of teaching church singing to students of public schools are analyzed in more detail. Especially, there are many notes on this topic, which are published in the magazine "Parochial School". The church periodical press is a very informative source for the study of primary schoolish in the second half of the XIX – early XX century. These publications contribute to the deepening study of church singing in general, in the cultural and educational role of the Orthodox Church. The identification and systematization of publications in the church periodicals of the Kyiv eparchy made it possible to show that the church and school administration paid close attention to teaching church singing. The press noted that the church singing has an irreparable religious and moral impact on the pupils' souls, since in general, in the form of church chants, children are more easily remember church truths and prayers. The church singing provides a sensual and emotional perception of worship. The peculiarities of the methodology of teaching children singing in parochial schools are highlighted: it is also described how the teacher taught the lesson, and what methods and techniques he used. The used teaching literature is indicated. The recommendations of the methodologists of the XIX – beginning of the XX century. The practical significance of this scientific research lies in contributions to the source expansion for the study of church schoolish and the role of the Church in the history and culture of Ukraine.

Keywords: Kyiv eparchy, method of teaching singing, parochial schools, church periodicals, schoolish of the XIX century.

Постановка проблеми. У історії є ще безліч недосліджених тем, які досі не висвітлювалися. Однією із них є релігійна, яка довгий час замовчувалася та потребує детального вивчення. Особливо цікавим є період XIX – початку XX століття, коли церква та держава були єдиними. Православна церква на українських землях виконувала безліч функцій. Окрім свого канонічного призначення займалася питаннями духовної та культурної просвіти населення, а також освітою. У другій половині XIX століття при церквах відкривали парафіяльні школи, де навчали основ грамоти, Закону Божому та церковному співу. У церковній пресі цього часу з'являється безліч публікацій з методичними рекомендаціями вчителям для навчання дітей співу у школах, що свідчить про підвищену цікавість до цього навчального предмету та забезпечує актуальність вивчення даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дане питання було введено у науковий обіг недавно. Перерва В.С. у праці «Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ» [6] приділяє увагу розвитку церковного шкільництва, Кузнець Т.В. [1; 2] висвітлює церковний спів в системі духовної освіти Київської єпархії, Священко З.В. у статті «Церковна преса Київської єпархії про навчання церковному співові у другій половині XIX – на початку XX століття» [7] приділяє увагу значенню церковного співу як шкільного предмету де згадує про методику навчання, Янчук М.М. у публікації «Церковно-шкільний журнал Київської єпархії кінця XIX – початку XX ст.: інформаційний потенціал джерела» [8] згадує про замітки з методики, але не аналізує їх.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на доволі жваве опрацювання даної теми істориками, залишаються

питання не опрацьовані, але не менш важливі. До них можна віднести і характеристику методичних рекомендацій щодо вивчення церковного співу у церковнопарафіяльних школах Київської єпархії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження публікацій журналу «Церковно-приходская школа» про методику навчання співу у церковнопарафіяльних школах для характеристики її особливостей.

Виклад основного матеріалу. Щомісячний журнал «Церковно-приходская школа» видавався при Київській Єпархіяльній Училищній раді з 1887 до 1906, де містилися різного роду рекомендації для учителів. У трьох номерах щомісячника «Церковно-приходская школа» за 1891 рік були обліковані методичні матеріали до шкільної програми церковного співу [3; 4; 5].

З урахуванням потреб школи і можливостей учителя, у них висвітлювалися питання методики, підкреслювалося загальноосвітнє значення співу, викладався курс співу, умотивовувалась його доцільність, окреслювалися коло обов'язкових знань і умінь учителя, характеризувались методи викладання співу. Увіразнювалася специфіка викладання співу в церковнопарафіяльних школах, зокрема зазначалося: «Для начальной школы своя методика необходима уже потому, что в ней пение является не искусством, а вводится как предмет воспитательный, которому должны обучаться не избранные только или желающие, а все, как более, так и менее способные ученики» [3, с. 68].

Автор методичних заміток пропонував оригінальну методику виявлення голосу та слуху у учнів – не для визначення здібних та не здібних, а для того, щоб «Отделить низкие голоса от высоких... и чтобы определить общую музыкальность класса, от которой будет зависеть продолжительность и вид приготовленных голосовых упражнений, упоминаемых в программе» [5, с. 203].

У зазначеній журнальній публікації досить детально охарактеризована шкільна програма церковного співу. Для церковнопарафіяльних шкіл програма співу була, за твердженням автора публікації, простою і легкодоступною. Адже діти ще до школи чули спів у церкві і він не був для них чимось новим. Програмою означено саме той матеріал, що необхідний для богослужбового співу, а саме: екстенії, короткі піснеспіви, які супроводжували читання молитов, наспіви більш вживаних тропарних гласів і так далі, з текстом, який був необхідним в шкільному житті на загальних молитвах («Отче наш», Символ віри, тропарі Хрестові), а також перед навчанням та після його завершення («Царю небесный», «Достойно есть»). Далі слідував перехід до нового вивчення літургії одногласно, як під час богослужіння, що було більш відомими і легкі. Реалізація цієї частини програми була можливою за умови співу учнів у церкві під час служби Божої. Поступове залучення учнів до співу під час богослужінь значно поліпшувало опанування шкільної програми співом і сприяло виявленню здібних учнів, які могли співати на церковному кліросі.

На підтвердження загальнодоступності означеного програмою матеріалу та обсягу курсу, автор досить детально висвітлив метод викладання співу. Перш за все він позначив коло знань, необхідних учителю для реалізації шкільної програми. Якщо учитель здатний засвоїти матеріал для

інших шкільних предметів, то йому під силу опанування простими знаннями і навичками, які необхідні для церковного співу. І скарги при цьому на відсутність слуху є безпідставними, так як слух дійсно потрібен, але не більше, як нормальний. Автор публікації стверджував, що хто володіє чистим голосом, необхідним для звичайної розмови, той може співати і прості церковні наспіви. Того звик регулярно бувати в церкві у недільні та святкові дні та слухати спів, того слух достатньо культивований для набуття необхідних навичок співу.

Крім нормального слуху та звичайного голосу, учителю церковного співу ще необхідно було таке: володіння музичним інструментом, теоретичні знання, ґрунтовне знання усього «співочого» матеріалу, тобто піснеспівів та вправ, які він буде виконувати з учнями в класі. Щодо питання про володіння вчителем музичним інструментом, то воно тривалий час було дискусійним. Але автор методичних рекомендацій був однозначним та стверджував, що «музыкальный инструмент в руках учителя при обучении пению детей безусловно необходим, потому что инструментальный звук всегда чище и определеннее, чем звук голоса; только на инструменте можно поддержать верный тон, не спуская и не повышая голоса и, наконец, инструмент необходим учителю при саморазучивании певческого материала» [4, с. 153].

Самим підходящим інструментом він вважав фісгармонію, так як її звук найбільш подібний до людського голосу, і фортепіано. Але для школи ці інструменти були дорогими і не простими у налаштуванні. Доступнішими за ціною були скрипка або альт, та й однієї першої позиції на скрипці було достатньо для початкового навчання церковно-богослужбового співу.

Найбільшою цінністю опублікованих методичних заміток було те, що для багатьох учителів-самоучок по співу, які не мали відповідної підготовки, але зацікавлено поповнювали свої знання, автор доступно пояснював програму у частині теорії музики та практичних знань в обсязі вимог до учителя співу у початковій школі. Програма включала такі компоненти: властивість музичного звуку (висота, сила, протяжність, тембр); музикальна система (цілий тон і напівтон); нотописання (італійське і квадратне – церковне); розмір (такт, прості і складні розміри); гами; інтервали; початкові відомості про акордні тризвучання. Усі відомості про це містилися підручники з теорії співу, але автор публікації пояснював способи застосування теорії на практиці.

Практичні навички, виходячи з викладеної програми, учитель повинен був мати такі:

1. Знання будови клавіатури фортепіано і умінь безпомилково знаходити на ній потрібні звуки.
2. Уміння ясно і швидко відрізнити цілий тон від напів тонна.
3. Тверде знання нот і ключів скрипичного, басового та альтового.
4. Розмір і ритм вимагали значних практичних навичок.
5. Практичне і теоретичне знання гам, тобто без найменшого задумування уміти писати та називати мажорну та мінорну гаму.
6. Уміння знаходження інтервалів, запам'ятовування їх розташування на папері тощо.

Автор виклав загальні зауваження щодо вправ з вивчення інтервалів та гам. Вони зведені до таких

чотирьох позицій: усі вправи з вивчення гам та інтервалів потрібно робити не тільки на тих нотах, на яких вони розписані для прикладу, а на усіх висотах; вправи потрібно робити під музичний інструмент; тренувати слух у відгадуванні та визначенні інтервалу, коли його грають на інструменті чи співають; тренуватися у співі напам'ять усіх інтервалів, але без наступних ступенів, а відразу, ретельно перевіряючи проспіване при допомозі інструмента.

Автор методичних вказівок до навчання церковному співові у церковнопарафіяльній школі вважав за необхідне зупинитися на теорії церковного співу, тобто на механізмі побудови наспівів (найбільш вживаних, таких як стовповий, грецький, київський), на побудові кожного гласу, на порядку чергування гласових рядів. Він рекомендує низку наукових праць та посібників, з яких можна почерпнути необхідні знання.

У четвертій частині опублікованих методичних порад для навчання церковному співу у церковнопарафіяльній школі описана особливості предмету нотного-лінійного письма на спеціально виготовленій для цього дочці з чорної жорсткуватої американської клейонки, що може служити 3 роки, яка

дешева і практична, так як переносна, швидко скручується, зберігаючи усе написане [5, с. 208].

У цій же частині публікації викладена технологія ознайомлення школярів з різноступеневий співом, багатоголосся, нотами, гамою, першою октавою, інтервалами на прикладі співу фраз «амінь», «Господи помилуй», «алілуя». Методика ознайомлення розкрита і на основі текстів молитов «Богородице, Діво, радуйся», «Слава тобі, Господи» та «Символ віри».

Висновки і пропозиції. Отже, у журналі «Церковно-приходська школа» містяться публікації, у яких детально описано методичні рекомендації для викладачів церковного співу. Стає відомо, що головним завданням вчителя було дати учням базові знання з музики та підготувати майбутніх хористів, які б могли брати участь у літургії. Для цього було розроблено програму освоєння нотної грамоти, а також удосконалення практичних навичок завдяки розучуванню основних молитов за найпростішими розспівами. Учителю було рекомендовано володіти музичним інструментом, який би полегшив та покращив процес навчання.

Список літератури:

1. Кузнець Т.В. Церковний спів в системі духовної освіти Київської єпархії XIX – початку XX століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія.* 2016. № 24. С. 47–51.
2. Кузнець Т.В. Церковний спів в системі початкової освіти Київської єпархії початку XX століття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки.* 2016. № 2. С. 43–48.
3. Методические заметки к программе по церковному пению для одноклассных церковно-приходских школ. *Церковно-приходская школа.* 1891. Т. 1. Кн. 2. С. 67–86.
4. Методические заметки к программе по церковному пению для одноклассных церковно-приходских школ. *Церковно-приходская школа.* 1891. Т. 1. Кн. 3. С. 148–171.
5. Методические заметки к программе по церковному пению для одноклассных церковно-приходских школ. *Церковно-приходская школа.* 1891. Т. 1. Кн. 4. С. 202–220.
6. Перерва В.С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ. Біла Церква, 2014. Т. 1. 576 с.
7. Священко З.В. Церковна преса Київської єпархії про навчання церковного співу у другій половині XIX – на початку XX століття. *Наукові записки. Серія : Історія.* 2020. Вип. 33. С. 99–107.
8. Янчук М.М. Церковно-шкільний журнал Київської єпархії кінця XIX – початку XX ст.: інформаційний потенціал джерела. *Емінак.* 2016. № 2(3). С. 90–95.

References:

1. Kuznets T. (2016). Tserkovnyi spiv v systemi dukhovnoi osvity Kyivskoi yeparkhii XIX – pochatku XIX stolittia [Church singing in the system of spiritual education of the Kyiv eparchy of the XIX – beginning of the XX century]. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiyubynskiy State Pedagogical University. Series: History*, no. 24, 2(3), pp. 47–51. (in Ukrainian)
2. Kuznets T. (2016). Tserkovnyi spiv v systemi pochatkovoї osvity Kyivskoi yeparkhii pochatku XX stolittia [Church singing in the system of primary education of the Kyiv diocese of the early twentieth century]. *Scientific Bulletin of Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlynsky. Historical sciences*, no. 2, pp. 43–48. (in Ukrainian)
3. Metodicheskie zametki k programme po tserkovnomu peniyu dlya odnoklassnykh tserkovno-prihodskikh shkoly [Methodological Notes for the Church Singing Program for One-Class Parish Schools]. *Parochial School*, 1891. Vol. 1, no. 2, pp. 67–86. (in Russian)
4. Metodicheskie zametki k programme po tserkovnomu peniyu dlya odnoklassnykh tserkovno-prihodskikh shkoly [Methodological Notes for the Church Singing Program for One-Class Parish Schools]. *Parochial School*, 1891. Vol. 1, no. 3, pp. 148–171. (in Russian)
5. Metodicheskie zametki k programme po tserkovnomu peniyu dlya odnoklassnykh tserkovno-prihodskikh shkoly [Methodological Notes for the Church Singing Program for One-Class Parochial Schools]. *Parochial School*, 1891. Vol. 1, no. 4, pp. 202–220. (in Russian)
6. Pererva V. (2014). *Tserkovni shkoly v Ukraini (kinets XVIII – poch. XX st.): zabutyi svit* [Church schools in Ukraine (late XVIII – early XX centuries): the forgotten world]. Bila Tserkva: Vydavets O.V. Pshonkivskiy.
7. Svyaschenko Z. (2020). Tserkovna presa Kyivskoi yeparkhii pro navchannia tserkovnoho spivu u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Church press of the Kyiv eparchy on teaching church singing in the second half of the 19th – early 20th century]. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiyubynskiy State Pedagogical University. Series: History*, no. 33, pp. 99–107. (in Ukrainian)
8. Yanchuk M. (2016). Tserkovno-shkilnyi zhurnal Kyivskoi yeparkhii kintsia XIX – pochatku XX st.: informatsiyni potentsial dzherela [Church and school magazine Diocese of Kyiv late XIX – early XX century Information potential source]. *Eminak*, no. 2(3), pp. 90–95. (in Ukrainian)